

Short communication

דוח מקוצר

“מים ושכנות טובה” – התכנית החינוכית של “אקופיס המזרח התיכון”

ש' תמרי^{1,2*}, א' ליפמן-אביזוהר²

¹ מכללת ספיר

² ארגון “אקופיס המזרח התיכון”

* פרטי התקשרות: shtamari@gmail.com + 972 52 3216371

ת ק צ י ר

המאמר סוקר את ההיסטוריה, היעדים, המטרות וההישגים של התכנית החינוכית “מים ושכנות טובה”, שבה משתתפות בו-זמנית קהילות ישראליות, ירדניות ופלסטיניות. במסגרת המאמר סוכמו התוצאות העיקריות של מחקר שהעריך את מידת ההשפעה של פרויקט מים ושכנות טובה בשנים 2012–2014.

מילות מפתח:
חינוך לשלום סביבתי
חינוך רב-תרבותי
חינוך לאזרחות סביבתית

Good water neighbors – The educational program of EcoPeace Middle East

S. Tamari^{1,2*}, A. Lipman-Avizohar²

¹ Sapir Academic College, Israel

² EcoPeace Middle East

* Corresponding author: shtamari@gmail.com + 972 52 3216371

ABSTRACT

Keywords:

Environmental education
Peace education
Environmental peacebuilding
Multicultural education
Global citizen education

The article reviews the history, objectives, goals and achievements of the Good Water Neighbors educational program, which takes place simultaneously in Israel, Jordan and the West Bank. The evaluation study which examined the effectiveness of the Good Water Neighbors project between 2012 and 2014 is summarized and its main results will be discussed.

1. מבוא

המים, היובלים הראשיים והמשניים ובסיס הניקוז, ואז עורכים הדמיה באמצעות משחק תפקידים שבו מוצגים תושבי ההר, תושבי המעיין ותושבי הנחל, המתחרים ביניהם על משאב המים באגן. בסיום ההדמיה בודקים כיצד ניתן להגיע לניהול מים משותף של שלושת הכפרים. במפגש אגני שבו השתתפו גם ילדים מיטא ומצאלים, המתגוררים אף הם באותו אגן היקוות, הפך משחק ההדמיה למציאות כאשר התברר שהילדים מיטא הם תושבי ההר בעוד ילדי באר שבע וקיבוץ צאלים הם תושבי הנחל. המחשות מעין אלו מסייעות לבני הנוער להשיג הבנה מרחבית של האגן ולהבין את הצורך בשיתוף פעולה בפתרון בעיות באגני היקוות חוצי גבולות.

כדי להפוך את הצעירים המשתתפים בתכנית לסוכני שינוי בקהילה, נבחרת בכל שנה קבוצה של נאמני המים, אשר זוכה להעצמה אישית ברמה גבוהה ביותר (ספראי וחוב', 2014). אלו הם בוגרי התכנית העוברים קורס הדרכה ומסייעים בפעילות הקהילתית, מדריכים במחנות נוער ואף מייצגים את הארגון במשלחות נוער בחוץ לארץ. נוסף לעבודתם החינוכית, רכזי הקהילות של "אקופיס" משלבים עבודה עם מבוגרים, עם עמותות סביבתיות מקומיות ועם עיריות ומועצות אזוריות בנושאים הקשורים לסביבה ולשיתוף פעולה אזורי. זאת לשם דוגמה אישית וחיה של אקטיביזם. בוגרי התכנית ואנשי הקהילה המעורבים מתעדכנים על בסיס שבועי במצב האגנים והקהילות האחרות. כך מתאפשרת למידה והעברה מאגן לאגן, וההשפעה של פעולת הארגון בקהילה המקומית מתחזקת עוד יותר.

2. מדידה והערכה

מחקר חיצוני שערכה חברת "The Butterfly Affect" בשנים 2012–2014 (Butterfly Affect, 2014; Djernaes et al., 2015) בדק את ההשפעה של פרויקט "מים ושכנות טובה" בשש מן הקהילות המשתתפות בו. הקהילות שנבחנו היו בקעת הירדן ומטה יהודה בישראל; קהילת עוג'ה א-תחתא וכפרים ממערב לבית לחם בגדה המערבית; עמק הע'ור וטבתח פחל בירדן. תהליך ההערכה כלל שילוב של מדדים איכותיים ושל מדדים כמותיים. צוות ההערכה ניתח באופן איכותי וכמותי את הנתונים שנאספו. לאורך כל התהליך ערך צוות המעריכים ראיונות אישיים ויצר קבוצות מיקוד של בעלי עניין רלוונטיים, כולל בני נוער, מבוגרים, רשויות מקומיות וצוות "אקופיס" ובו מנהלים, רכזים ורכזי הקהילה של הפרויקט. הראיונות בקבוצות המיקוד עומתו מול סקר שכלל שאלות סגורות ושאלות חצי פתוחות עם תצפיות במפגשים חד-אזוריים ורב-אזוריים. לבסוף ערך צוות ההערכה סקירת ספרות של תאוריות ושל שיטות העבודה העדכניות ביותר לבניית שלום סביבתי.

המעריכים ציינו שהאסטרטגיה הרב-שכבתית של "אקופיס" יוצרת גישה מקיפה וייחודית, שהיא בעלת תפקיד מרכזי בהשגת הרלוונטיות שלה. כך לדוגמה השילוב של עבודה עם מבוגרים, עם עמותות אזרחיות ועם עיריות ומועצות מקומיות מאפשר שיתוף פעולה חוצה גבולות שיוצר שינוי פוליטי. כך היה במקרה של מסעות הפרסום המשפטיים והסביבתיים שבוצעו במסגרת פרויקט "מים ושכנות טובה", והובילו את עצירת התכניות לבניית חומת ההפרדה בשתי קהילות של הפרויקט. תיריה מזו, תכנית "מים ושכנות טובה" סייעה להכנסת היבטים

ארגון "אקופיס המזרח התיכון" (להלן: "אקופיס"), או בשמו הקודם "ידידי כדור הארץ", הוא ארגון סביבתי הפועל מאז שנת 1994 בקרב קהילות ישראליות, פלסטיניות וירדניות. התכנית החינוכית של הארגון "מים ושכנות טובה" שלובה בחזון של שיתוף פעולה אזורי והתלכדות להגנה על משאבי טבע חוצי גבולות.¹ המציאות האזורית המוסכסת מנעה במשך שנים רבות ניהול מושכל של משאבי טבע משותפים כמו נהר הירדן, ים המלח, אקוויפר ההר ואקוויפר החוף. "אקופיס" פועל בדרכים מגוונות לחיזוק ההבנה כי יש לנהל את משאב המים בראייה אזורית, תוך כדי התחשבות בהבדלים התרבותיים והכלכליים של תושבי האזור. ההידרדרות במצבם של הנחלים חוצי הגבולות ממחישה באופן מידי למבוגרים ולצעירים המשתתפים בפעילות "אקופיס", את הנזק הנגרם לטבע כאשר הקהילות החיות לצד הנחלים מתנכרות להם. פעולות כמו הטית מי הנחלים, זיהום הנחלים בביוב, שפיכת פסולת וכדומה, מעידות לעיתים קרובות על התנכרות ועל התעלמות מנחלת הכלל. מנגד, למידה על מפעלי מים מעוררי השראה מימי התנ"ך ועד ימינו מעודדת הבנה של השותפות האזורית הנדרשת כדי לקיים חיים במזרח התיכון.

תחילתה של התכנית "מים ושכנות טובה" בשנת 2001, אז נבחרו 11 קהילות שכנות, ישראליות, פלסטיניות וירדניות, החולקות ביניהן משאבי מים משותפים. נקבע שרכזי הקהילות יהיו תושבים מקומיים, המכירים היטב את האזור ואת תושביו. בשיתוף עם צוות הפרויקט במשרדי הארגון הראשיים בעמאן, תל אביב ובית לחם, החלו רכזי הקהילות לפעול ברמה הקהילתית להובלת שינוי "מלמטה למעלה". העבודה עם צוותי חינוך, עם בעלי עניין בתחום הסביבתי (חקלאים, תיירנים, ארגוני סביבה אחרים וכדומה) ועם נציגי השלטון המקומי, יצרה סינרגיה עם פרויקטים אחרים של "אקופיס" להשגת תמיכה ציבורית המכוונת לשינוי מדיניות, ושואפת לניהול משק מים אזורי ובר-קיימא.²

בשנת 2005 התרחב הפרויקט והתקיים ב-17 קהילות, וכיום הוא מתקיים בכמה עשרות בתי ספר ב-11 אגני היקוות חוצי גבולות. אגנים אלה נמצאים בים המלח, בנהר הירדן, באקוות ההר ובנחלים חוצי הגבולות של מישור החוף. הפעילות בקרב הנוער נעשית במסגרות פורמליות ולא פורמליות כאחת, על פי אוגדן הפעילויות למורה: "מים ושכנות טובה" (ליפמן-אביזוהר ובקלה, 2013). בחלק מהאגנים מלמדים מורים שלמדו את התכנית החינוכית של "אקופיס" או מעבירים את התכנית עם רכזי הקהילה של "אקופיס".

בחלק מן הקהילות נלמדת התכנית במסגרת לא פורמלית, אחרי שעות הלימודים. בני הנוער עוברים הכשרה שנתית בה הם מעמיקים את היכרותם והבנתם את מציאות המים בקהילתם וכן את מציאות המים בקרב הקהילה השכנה מעבר לגבול. כך לדוגמה התלמידים מבאר שבע וממיתר ממפים את אגן ההיקוות חברון-בשור, מזהים את קו פרשת

1 להרחבה על היעדים והמטרות של התכנית החינוכית ראו באתר הארגון: <http://foeme.org/www/he/?module=projects>

2 לרשימת הפרויקטים בהם מטפל הארגון ראו באתר הארגון: <http://foeme.org/www/he/?module=publications-new>

לעשות בשביל עצמי ולסביבה שלי, ושלא יהיו מים מזוהמים, וכמובן גם לכל האנשים שצריכים להשתמש באותם המים. למדתי שצריך לשתף פעולה עם השכנים החולקים אתנו את המשאבים כדי לפתור את הבעיות הסביבתיות המשותפות, ושצריך לקחת אחריות על הסביבה שלך. אני חושבת שכולם צריכים לזכור שלא משנה מה אתה עושה בטבע, זה גם יחזור ויפגע בך וגם יפגע באנשים שבחיים לא פגשת ואולי לא תפגוש מתישהו.

רחף, תלמידה ממואז בין ג'בל בירדן, השתתפה בתכנית למיפוי מפגעים סביבתיים באזור המגורים (ברני וחוב', 2011) וכתבה על תרומת התכנית עבורה:

קוראים לי רחף, ואני עוד תלמידים רבים מהקהילה שלי השתתפו בפרויקט "GIS בקהילה" של ידידי כדור הארץ המזהמת כדי לאתר את מקורות הזיהום באזור מגוריני, למשל: פסולת חקלאית מבעלי חיים ודשנים חקלאיים שמזהמים את האקוויפר ואת מקווי המים, השפכים הביתיים שמגיעים היישר אל מקווי המים ואל מי התהום, ומזהמים נוספים שמספיעים על מאגרי המים שלנו ועל הסביבה שבה אנחנו חיים.

במהלך העבודה שלנו השתמשנו במכשירי GPS כדי לאתר את הקואורדינטות של נקודות הזיהום ולהוריד את נקודות הציון המדויקות למפת הקהילה, תוך שימוש בתוכנת GIS. השימוש ב-GPS היה חווייתי מאוד ושימושי מאוד עבורנו, ובעזרתו קיבלנו תמונה מלאה גם לגבי השימוש ב-GIS והאפשרויות שהוא פותח בפנינו. כשסיימנו את המיפוי השתתפנו בסדנה גדולה בבית שאן בישראל, ופגשנו הרבה מאוד תלמידים מהרשות הפלסטינית ומישראל. היה לנו ממש כיף ביחד.

פרח ח'לטה, תלמיד בית ספר תיכון ביריחו, השתתף אף הוא באותה תכנית וכתב את רשמיו:

היי. קוראים לי פרח ח'לטה, ואני תלמיד בכיתה י' בבית הספר טרה סנטה ביריחו. הכיתה שלי נסעה יחד עם המורה שלנו לועאי למפגש בכפר עוגיה כדי ללמוד על מערכות GPS ו-GIS. זו הייתה הפעם הראשונה שלמדנו על הנושא. אחר כך נסענו עם המורה שלנו לעיר יריחו כדי לאתר מפגעים סביבתיים ולסווג אותם. בסוף נסענו לבית לחם להדרכה מתקדמת וכדי להתנסות בשימוש בתוכנה ולמפות את המפגעים שמצאנו ביחס למפת העיר. אחרי שביצענו מחקר בשטח, הצטרפנו לשאר הקבוצות במחנה משותף בגבעת חביבה, קרוב לבאקה אל-ערביה, שם ביקרנו בהרבה אתרים היסטוריים, יחד עם תלמידים מהרשות הפלסטינית, מישראל ומירדן. למדנו להכיר אחד את השני – שיחקנו בהרבה משחקי חברה כדי "לשבור את הקרח" בינינו. הפעילות אפשרה לנו לא רק הזדמנות לפגוש ילדים אחרים, אלא גם להציג את מה שקורה בעיר שלנו לכל שאר הקבוצות, וללמוד על סיכונים ומפגעים בקהילות שכנות."

סביבתיים לדיון הישראלי בשאלת הגדר, שעד אז היה מרוכז ברובו בשאלת הביטחון.

התוצאות הכמותיות שופכות אור על יעילות התכנית ועל השגת יעדיה הן בהיבט הקהילתי החד-צדדי שבו ישראלים נפגשים עם ישראלים, פלסטינים עם פלסטינים וירדנים עם ירדנים, והן בהיבט האזורי הרב-צדדי שבו ישראלים, פלסטינים וירדנים נפגשים במחנות ובסוירים משותפים. במחקר ההערכה הנוכחי, 92% מהמראיינים דיווחו כי בעקבות השתתפותם בתכנית צברו או הוכיחו ידע נרכש בנושאים של מים משותפים ואיכות סביבה. במישור הרב-צדדי ובמפגשים חוצי גבולות, 86% מן המשתתפים הבינו את הצורך לעבוד יחד כדי להגן על משאבי המים המשותפים שלהם. יותר מזה, 52% טענו כי אי-אפשר להגן על משאבי מים משותפים בלי לעבוד יחד.

השתתפות בהיבטים שונים של התכנית הובילה 78% מן המשיבים להפגין גישה חיובית יותר כלפי שכניהם מעבר לקו הירוק. מן הנתונים האיכותיים עולה כי אצל שאר המשתתפים (22%) לא נוצר יחס שלילי, אך אלו הם בעיקר בני נוער שלא לקחו חלק בפעילויות ובמפגשים חוצי גבולות. רק 6% מן המשיבים שהשתתפו בתכנית הביעו ספקנות פוליטית מן הסוג המקובל, הקובע כי שיתוף פעולה חוצה גבולות ושינוי תפיסה של יחידים אינו יכול לקדם צדק פוליטי או חלוקה שווה של מים.

להלן שלוש דוגמאות שבהן תלמידים מישראל, מהגדה המערבית ומירדן סיכמו את תרומת התכנית החינוכית "מים ושכנות טובה" עבורם. כך כותבת עדי פלדמן, תלמידה מקיבוץ יזרעאל, בוגרת תכנית הכשרת נאמני המים של פרויקט "מים ושכנות טובה":

בתחילת כיתה ט' הגיעה לבית הספר שבו אני לומדת רכז מטעם ארגון אקופיס המזרח התיכון והציגה לנו את פרויקט מים ושכנות טובה. היא סיפרה על בעיות המים המשותפות לנו ולמדינות השכנות בעלות גבול משותף אתנו. [...] במפגש נוסף שהשתתפתי בו הראינו לבני נוער מג'למה השכנה את מקורות המים שלנו, ואת נחל הקישון המשותף לנו ולהם. גם הכרנו להם את המושג קיבוץ ואף ביקרנו יחד בקיבוץ שיתופי עין חרוד [...] היה לי מעניין לשמוע את בני הנוער הפלסטינים מג'למה מדברים על החקלאות שההורים שלהם עושים, שהיא פשוטה וקטנה יותר בממדיה מהחקלאות שלנו [...] בשנה הקרובה אני מתכוונת לקחת חלק בפעילות הארגון כבוגרת התכנית, להשתתף כצוות במפגשי קהילות חוצי גבולות בהובלת פעילויות, ליווי ועזרה למדריכים.

אני מקווה מאוד שנצא למפגש חוצה גבולות בירדן, שתהיה לי ההזדמנות לבקר ולראות את הקהילות שם. הפעילויות והמפגשים חוצי הגבולות אשר השתתפתי בהם עזרו לי להבין את המציאות המורכבת שבה אנו חיים. דרך השתתפותי בפרויקט גיליתי שיש אנשים, אפילו שכנים שלי, שבכלל אין להם מים, ואנחנו אפילו לא יודעים איך הם מסתדרים במצב הזה. יש ימים שהם לא יוכלו להתקלח כי אין להם מים זורמים ונגמרו כל המים במכל האגירה המצוי על גג ביתם.

בפרויקט הזה הכרתי אנשים עם תרבויות שונות ולמדתי על אורח החיים שלהם. יותר מכול למדתי מה אני יכולה

מקורות

ברני, א' וחוב', 2011. פרויקט מערכות מידע גיאוגרפיות (GIS) בקהילה: נוער מוביל שינוי ירוק בקהילה. הוצאת אקופיס המזרח התיכון. תל אביב.

ליפמן-אביזוהר, א', בקלה ס', 2013. מים ושכנות טובה: אוגדן פעילויות למורה. הוצאת ידידי כדה"א המזרח התיכון. http://foeme.org/www/he/?module=projects&record_id=161

ספראי, ל', ספראי, א', אביבי, ב', רובי, ק', 2014. ידדי כדור הארץ: מחנה ייחודי שמפגיש ערבים ויהודים על רקע סוגיות סביבתיות. עמודים: בטאון הקיבוץ הדתי. אלול תשע"ד–תשרי תשע"ה: 22–24.

Butterfly Affect, 2014. External Evaluation: "Good Water Neighbours Project": Concluding Report of Years 2012–2014. EcoPeace Middle East.

http://foeme.org/uploads/GWN_concluding_evaluation_report_August_2014_FINAL.pdf

Djernaes, M., Jorgensen, T., Koch-Ya'ari, E., 2015. Evaluation of Environmental Peacemaking Intervention Strategies in Jordan-Palestine-Israel. *Journal of Peacebuilding & Development* 10 (2), 74–80.

<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15423166.2015.1054772?needAccess=true>

כאמור לא כל המשובים שהתקבלו מן התלמידים היו חיוביים כמו אלו שלעיל. לעיתים קרובות נמנעו תלמידים ירדנים ופלסטינים מלהזכיר את העובדה שנפגשו עם תלמידים ישראלים, והבנת עניין זה היא מורכבת ובעלת פנים לכאן ולכאן. מכל מקום כיום, לאחר שנרכש ניסיון רב בהפעלת התכנית, מפעיליה מציינים כי קיימת סקרנות רבה בקרב בני נוער להיפגש ולשוחח, וכי גילויי הפחד מפני המפגש פחתו. ניתן אף לומר כי חיסרון בולט של התכנית הוא חוסר היכולת להיענות לביקוש הרב מצד בתי הספר להצטרף אליה. חיסרון נוסף נעוץ בעובדה שעדיין לא קיימת מסגרת של נאמני מים בוגרים, למרות שהשאיפה לעתיד היא להרחיב את המסגרות ולשלב בתוכן את בוגרי התכנית עם סטודנטים ומורים המביעים רצון להשתתף במפגשים. מצד שני, חלק קטן מבוגרי התכנית המבקשים להמשיך ולפעול במסגרתה גם לאחר סיום לימודיהם, אכן מצליח להשתלב בפעילות הארגון תוך כדי לימודים אקדמיים, במסגרת התמחויות ובעזרת מלגות שונות. מתוך מחקר ההערכה עולה שאכן רבים מן התלמידים שלקחו חלק במפגשים האזוריים גיבשו לעצמם הבנה מרחבית חדשה של האזור. ההסתכלות על השותפות הישראלית-ירדנית-פלסטינית מנקודת המבט של המחסור במים, והצורך בשיתוף פעולה על מנת לשמור על אקוות המים, יוצרים חיבור ורצון להעמיק בלימוד העבר, ההווה והעתיד של האזור. בוגרי התכנית מבקשים להמשיך ולפעול במסגרתה גם לאחר סיום לימודיהם, אך מסגרת מתאימה לכך עדיין מחכה לפיתוח. כאמור, השאיפה לעתיד היא להרחיב את המסגרות ולשלב בתוכן את בוגרי התכנית עם סטודנטים ומורים המביעים רצון להשתתף במפגשים. מכל מקום השאיפה היא שהלמידה וההתנסות מרובת השנים תלווה את הנוער בעיסוקיהם בעתיד, ותסייע להם לבחון תופעות פוליטיות בראי הגאוגרפיה הפיזית בכלל ושאלת המים בפרט.